

АКЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

SHARES AS THE SUBJECT OF SEIZURE OF PROPERTY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Біленська Є.О., аспірант кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено висвітленню актуальних проблем, пов'язаних з накладенням арешту на акції. Актуальність дослідження зумовлено специфічністю такого предмета арешту, як акції, оскільки останні посвідчують як майнові, так і немайнові права акціонера. Автором з урахуванням наукових підходів проаналізовано можливість здійснення права управління акціонерним товариством та отримання доходу з акцій, на які накладено арешт під час кримінального провадження. У статті встановлено, що обмеження вказаних правомочностей власника акцій можливо лише у випадку накладення арешту на корпоративні права акціонера. Проаналізовано судову практику з вибраної тематики, що дало змогу констатувати, що судами здебільшого накладається арешт не на корпоративні права, а на частку в статутному капіталі акціонерного товариства. Зроблено висновок, що оскільки перелік корпоративних прав власників акцій, закріплений господарським законодавством, не є вичерпним, існує необхідність судам у разі накладення арешту на корпоративні права зазначати обсяг правомочностей, які обмежуються. Запропоновано у випадку арешту корпоративних прав акціонера тимчасово зараховувати дохід від такого майна на депозитний рахунок суду. Результатом наукового опрацювання автором проблеми права на заповідання арештованих акцій став висновок щодо можливості реалізації такого виду розпорядження майном. Зокрема, внаслідок аналізу нормативних приписів, що регулюють здійснення нотаріальної діяльності, обґрунтовано необхідність звернення нотаріусів (консульських установ, посадових осіб органів місцевого самоврядування) під час видачі свідоцтва про право на спадщину до депозитарних установ з метою перевірки наявності обмежень прав власника акцій. У статті комплексно досліджено наукові підходи щодо доцільності накладення арешту та вилучення документів, що підтверджують право власності на акції. У цьому аспекті акцентовано увагу на тому, що передання правовстановлюючих документів (виписки з рахунку цінних паперів) іншим особам не має наслідком зміну власника цінного паперу, а тому відсутня необхідність в арешті таких документів.

Ключові слова: накладення арешту на акції, арешт документів, що підтверджують право власності на акції, заповідання арештованих акцій, дохід з арештованих акцій.

The article is devoted to the current problems associated with the attachment of shares. Relevance of the research is due to the specificity of such a subject of seizure as shares, as they represent both moneys and non-moneys rights of the shareholder. The author, taking into account scientific approaches, analyzed the possibility of exercising the right of management of the partnership and receiving income from the shares, which were seized during the criminal proceedings. The article establishes that the limitation of the above powers of the owner of shares is possible only in the case of the arrest of the corporate rights of the shareholder. Reviewed judicial practice on the reverse theme, which made it possible to state that the courts, most often, not imposed seizure on corporate rights, and on the part of the statutory capital stock company. It was concluded that since the list of corporate rights of owners of shares, enshrined in the state legislation is not exhaustive, it is necessary for the courts in imposing seizure of corporate rights, to specify the scope of powers which are interrelated. It was requested that in the event of seizure of corporate rights of the shareholder, the income from this property should be credited to the deposit account of the court. As a result of scientific assessment of the problem of the right to seize the seized shares, the author reached a conclusion about the possibility of implementing this type of disposition of property. In particular, after analyzing the regulations governing the implementation of notarial activities on the basis of the need for notaries (consular offices, local authorities) when issuing a certificate of protection to depository institutions to verify the presence of restrictions on the rights of the owner of the shares. The article comprehensively examined scientific approaches to the validity of seizure and removal of documents confirming the right of ownership of the shares. In this aspect, attention is focused on the fact that the transfer of legal documents (extracts from the securities account) to other persons does not result in a change in the ownership of the valuable shares and, therefore, there is no need for seizure of such documents.

Key words: attachment of shares, attachment of documents confirming the right of ownership of the shares, bequest of seized shares, income from the attached shares.

Розвиток економічних відносин, інтенсифікація виробництва, впровадження інновацій у господарську діяльність зумовили широке використання такого різновиду цінних паперів, як акції. Дана теза підтверджується статистичними даними, опублікованими в річному звіті Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, згідно з яким у 2019 році обсяг зареєстрованих Комісією випусків акцій збільшився на 64,94% у порівнянні з минулим роком та становив 3,54 млрд грн. [1, с. 8]. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», акція – це іменний цінний папір, що посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України, цим Законом та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств [2]. Унаслідок того, що акцією є документ, що посвідчує майнові та корпоративні права власника, на такий вид майна може бути накладений арешт під час кримінального провадження (ч. 10 ст. 170 КПК). Слід зазначити,

що вченими приділялась значна увага проблемам накладення арешту на акції з огляду на те, що акція посвідчує як майнові права власника (право на отримання дивідендів та активів; отримання частини майна у випадку ліквідації товариства), так і немайнові права (отримання інформації про діяльність товариства, право на участь в управлінні). Вказані два складники є невіддільними, враховуючи, що такі права посвідчуються однією акцією.

Узагальнення та аналіз спеціальної юридичної літератури дозволяє констатувати, що, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемам накладення арешту на акції, спостерігається полярильність думок учених із приводу шляхів їх вирішення. Тому метою статті є дослідження найбільш дискусійних питань: необхідності накладення арешту на документи, що підтверджують право власності на акції, можливість реалізації права на заповіт та управління акціонерним товариством, отримання доходу з арештованих акцій.

1. Необхідність накладення арешту на документи, що підтверджують право власності на акції.

До числа проблемних питань, пов'язаних з накладенням арешту на акції, слід віднести арешт правовстановлюючих документів. Беручи до уваги наявність спеціальних досліджень указаної проблеми, зазначимо, що дане

питання постійно перебуває у фокусі уваги науковців. Переважна більшість учених є прибічниками підходу, сутність якого полягає в тому, що у випадку накладення арешту на акції необхідно арештовувати та вилучати документи, що підтверджують право власності на таке майно. Як зазначає О.В. Верхогляд-Герасименко, до таких документів належать «виписка із системи ведення реєстру власників іменних цінних паперів, виписка з рахунку депо, видана депозитарієм, інші правовстановлюючі документи» [3, с. 112]. Схожа точка зору підтримується й І.Б. Тутиніним та Д.В. Граніним [4, с. 117; 5, с. 46]. Проте ми вважаємо таку позицію не безспірною, виходячи з такого. Відповідно до Законів України «Про цінні папери та фондовий ринок» та «Про депозитарну систему України» акції існують виключно в електронній формі у виді записів на рахунках в системі депозитарного обліку цінних паперів [6; 7]. З огляду на те, що акція є нематеріальним об'єктом права власності, накладення арешту можливо лише шляхом внесення змін депозитарною установою до системи депозитарного обліку. Зауважимо, що підтвердженням прав на акції є обліковий запис на рахунку в цінних паперах та виписка з рахунку цінних паперів (у випадку зарахування цінних паперів на депозитний рахунок нотаріуса). Така виписка не є підтвердженням права власності, а передача такого документу іншій особі не тягне за собою переходу права власності. Виписка з рахунку цінних паперів лише відображає стан конкретного рахунку, відомості про депонента та про цінні папери, наявність обтяжень. Окрім цього, арешт і подальше вилучення документу, що підтверджує права на акції, не позбавляє власника акції можливості звернутись до депозитарної установи з метою повторного отримання виписки з рахунку цінних паперів. На підставі викладеного зазначимо, що, на нашу думку, необхідність у накладенні арешту та вилучення правовстановлюючих документів відсутня.

2. Можливість реалізації права на заповіт.

Розглядаючи можливість заповідати акції, на які накладено арешт під час кримінального провадження, перш за все необхідно визначитися з обсягом правомочностей, що належать власнику майна. Відповідно до ст. 317 ЦК України власнику майна належить право володіння, користування та розпорядження. Разом із тим заповіт – особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (ст. 1233 ЦК). З урахуванням норм кримінального процесуального законодавства зауважимо, що під час накладення арешту на майно власник може бути обмежений як в усіх правомочностях одразу, так і в кожному з них окремо. Виходячи з наведених вище нормативних приписів, можливо зробити висновок, що у випадку накладення арешту на акції шляхом установлення заборони розпорядження таким видом майна власник тимчасово обмежується у праві складення заповіту на такі акції. Проте ми вважаємо, що вказана теза не є однозначною. Аргументацію сказаного можна почати з того, що заповідання майна є особливим видом розпорядження в порівнянні, наприклад, з продажем або даруванням. Характерною рисою, що дозволяє виділити заповіт з-поміж інших можливих видів розпорядження, є те, що такий вид розпорядження здійснюється «на майбутнє», внаслідок чого відсутній факт припинення, обмеження права власності. Заборона або обмеження розпорядження майном застосовуються з метою недопущення приховування, пошкодження, псування майна та настання інших негативних наслідків, що зазначені в ч. 11 ст. 170 КПК. Проте реалізація права на заповіт не призводить до жодного із вказаних наслідків.

Також варто зазначити ще на один аспект зазначеної проблеми. За результатами системного аналізу норм, що регулюють порядок учинення нотаріальних дій, можливо зробити висновок про відсутність обов'язку нотаріуса (консульської установи, посадової особи органу місцевого самоврядування) під час посвідчення заповіту вима-

гати від заповідача докази, що підтверджують його право власності на майно, та перевіряти наявність арешту, який накладено на таке майно заповідача [8]. Така перевірка здійснюється на етапі видачі свідоцтва про право на спадщину, і в разі існування арешту, накладеного судовими або слідчими органами, видача свідоцтва затримується до зняття арешту. Вважаємо, що під час видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріусам необхідно звертатись до депозитарної установи із запитом на складання та отримання виписки з рахунку цінних паперів стосовно наявності обмежень щодо майна конкретного власника, з причини відсутності прямого доступу до системи депозитарного обліку цінних паперів.

3. Реалізація корпоративних прав власника акцій, на які накладено арешт під час кримінального провадження.

Проблематика арешту акцій і, як наслідок, можливість реалізації корпоративних прав акціонера обговорюється в юридичній літературі доволі давно. До питань, що виникають у зв'язку із застосуванням до акцій такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна, є можливість отримання доходу та здійснення права управління акціонерним товариством. У рамках розгляду зазначеного питання слід звернути увагу, що в переважній більшості випадків як у правозастосовній практиці, так і в працях учених, накладення арешту на акції та арешт корпоративних прав взаємопідміняються. Як свідчить судова практика, під час ухвалення рішень арешт накладається саме на частку в статутному капіталі акціонерного товариства, а не на корпоративні права, що витікають із права володіння такими акціями. Підкреслимо, що норми кримінального процесуального законодавства передбачають можливість накладення арешту як на цінні папери, так і на корпоративні права. Зазначені предмети арешту в нормативних приписах указані через кому, що свідчить про те що, у випадку накладення арешту тільки на акції відсутні обмеження на реалізацію корпоративних прав.

Відповідно до ст. 167 Господарського кодексу України зміст корпоративних прав становлять правомочності на участь особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі її ліквідації, а також інші правомочності [9]. Перелік корпоративних прав, зазначений у господарському законодавстві, не є вичерпним, інші правомочності власників акцій можуть бути передбачені статутними документами товариства або законом. Із цієї причини вважаємо, що під час накладення арешту на корпоративні права судам необхідно зазначити обсяг обмежень, що виникають унаслідок арешту.

Більш детально розглянемо проблеми накладення арешту на окремі правомочності власників акцій. Перша проблема, до якої апелюють науковці, полягає в можливості отримання доходу з акцій, на які накладено арешт під час кримінального провадження. Переважна більшість учених є прибічниками підходу, відповідно до якого отримання доходу з арештованих акцій не пов'язано з відчуженням або розпорядженням майном, а отже, і накладення арешту на акції не передбачає заборону на отримання доходу [10, с. 98; 11, с. 62, 3, с. 115]. Ми вважаємо таку позицію не безспірною, виходячи з такого. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК під час накладення арешту на майно власник може бути обмежений як у правомочності відчуження, так і в розпорядженні/користуванні майном у випадку існування обставин, передбачених ч. 11 ст. 170 КПК. Однією з підстав накладення заборони користування майном є існування обставин, які підтверджують, що їх незастосування призведе до використання такого майна. Право користування майном як одна із правомочностей «цивільстичної тріади» надає власнику майна можливість вилучення корисних властивостей з речі, отримання плодів, продукції та доходів.

На таке розуміння права користування звертав увагу і Європейський суд з прав людини в рішенні «Хіршхорн

проти Угорщини», де зазначалось, що, окрім права володіння майном, право власності передбачає також право розпорядження і отримання доходу від його використання [12]. Резюмуючи викладене, можемо дійти висновку, що отримання доходу від акцій є одним із різновидів використання такого майна. Отже, вважаємо, що у випадку застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна у формі заборони користування акціями, власник майна може бути тимчасово позбавлений можливості отримання з них доходів. Проте слід відзначити, що заборона отримання доходу з акцій не є обов'язковою під час накладення арешту на майно, а її необхідність доцільно доводити в кожному окремому випадку з урахуванням мети, з якою застосовується такий захід забезпечення кримінального провадження.

Проведене дослідження дає можливість запропонувати вирішення зазначеної проблеми шляхом зарахування таких коштів на депозитний рахунок суду.

Додатково аргументуючи необхідність існування заборони на отримання доходів з акцій, на які накладено арешт під час кримінальних проваджень, слід зазначити, що за останні роки в Україні спостерігається збільшення кількості випадків рейдерських захоплень акціонерних товариств шляхом протиправного заволодіння акціями з метою подальшого відчуження активів та отримання доходу. Внаслідок такого заволодіння особа отримує право на отримання доходу, який є наслідком використання майна, одержаного злочинним шляхом, маючи можливість його відчуження навіть у випадку накладення арешту на акції. Таким чином, вважаємо, що у випадку застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна у формі заборони користування корпоративними правами, власник майна тимчасово позбавляється можливості отримання з них доходів.

Другим, проте не менш важливим, питанням є можливість управління акціонерним товариством у випадку накладення арешту на акції. Питання обмеження немайнових прав акціонерів, зокрема, права на участь у загальних зборах товариства, неодноразово були предметом дослідження вчених. Синтезуючи точки зору науковців, можна зазначити, що в юридичній літературі сформовано два підходи щодо вирішення цього питання. Наприклад, В.С. Іонов є прихильником підходу, згідно з яким під час арешту акцій встановлюється і тимчасова заборона в здійсненні права голосу [13, с. 172]. Втім, хоча така точка зору серед учених і є домінуючою, проте не єдиною. А.В. Смирнов та К.Б. Калиновський вважають, що «накладення арешту на

цінні папери не застосовується для обмеження немайнових прав їхніх володільців. Наприклад, арешт акцій не обмежує права акціонера на участь в акціонерних зборах і органах управління акціонерного товариства» [14, с. 286]. У контексті вищевикладеного зауважимо, що, виходячи з нормативних приписів Закону України «Про акціонерні товариства», право на участь у загальних зборах акціонерного товариства мають правоакціонери, які є власниками голосуючих акцій. Такими цінними паперами є прості та привілейовані акції, за якими законом або у встановленому законодавством порядку не встановлено заборону користування таким правом голосу. Безперечно, що реалізація немайнових прав власником акцій не призводить до припинення або обмеження права власності, натомість здійснення права на участь в управлінні може нести певні ризики: переобрання органів правління, відчуження майна акціонерного товариства, внесення змін до статуту товариства, що пов'язані зі зменшенням статутного капіталу, шляхом зменшення номінальної вартості акцій. Резюмуючи викладене, підкреслимо, що у випадку накладення арешту на корпоративні права власника акцій останній тимчасово обмежується в праві управління акціонерним товариством та не може брати участь в управлінні цим товариством.

Здійснений аналіз проблем накладення арешту на акції під час кримінального провадження дозволяє дійти таких висновків:

1. Системний аналіз законодавства та позицій учених щодо накладення арешту на документи, які підтверджують право власності на акції, дозволяють зробити висновок, що необхідність у вилученні та арешті таких документів відсутня, оскільки вони відображають лише інформацію про відповідний рахунок та акції, а передача таких правовстановлюючих документів іншим особам не призводить до зміни власника.

2. Аргументовано, що у випадку накладення арешту на акції власник має право на заповідання такого майна. Зроблено висновок щодо потреби звернення нотаріуса (консульської установи, посадової особи органу місцевого самоврядування) під час видачі свідоцтва про право на спадщину до депозитарної установи із запитом щодо наявності обмежень прав власника акцій.

3. Доведено, що під час накладення арешту на корпоративні права власника акцій, що передбачає заборону їх використання, акціонер тимчасово обмежується в праві брати участь в управлінні товариством та отриманні доходу з таких акцій. Запропоновано зарахування таких коштів на депозитний рахунок суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 04.06.2019 р. № 292. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10666647> (дата звернення: 12.07.2021).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.08.2021).
3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.08.2021).
4. Верховляд-Герасименко О.В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 215 с.
5. Гранин Д.В. Организационно-правовые основы деятельности правоохранительных органов и должностных лиц по обеспечению наложения ареста на имущество при производстве по уголовным делам : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 187 с.
6. Тутынин И.Б. Наложение ареста на имущество как мера уголовно-процессуального принуждения : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 216 с.
7. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 10.08.2021).
8. Про депозитарну систему України : Закон України від 06.07.2012 р. № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text> (дата звернення: 10.08.2021).
9. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 10.08.2021).
10. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 11.08.2021).
11. Демушкина Е. Вопросы гражданского права в теории и практике обращения безналичных ценных бумаг. Москва : Московская межбанковская валютная биржа, 1999. 105 с.
12. Редькин И, Янков В. Обращение взыскания на ценные бумаги. *Российская юстиция*. Москва, 1998. Вип. 2. С. 62.
13. Рішення Європейського суду з прав людини від 26 серпня 2007 р., судова справа № 29294/02. URL: https://europeancourt.europa.eu/uploads/ECHR_Hirschhorn_c_Roumanie_26_07_2007.pdf (дата звернення: 15.08.2021).
14. Іонов В.А. Наложение ареста на имущество при производстве предварительного расследования по уголовным делам об экономических преступлениях : дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2010. 236 с.
15. Смирнов А.В., Калиновський К.Б. Уголовный процесс : учебник. Москва : Кнорус, 2008. 704 с.